

pogosto imeli Dubrovčani. Podobna je bila usoda turških ujetnikov, večinoma pomuslimanjenih martolozov slovenskega rodu, ki so jih pozneje, v 16. in 17. stoletju, plemiški poveljniki v Vojni krajini uporabljali za delo na svojih posestvih, jih katoličani pa tudi kot sužnje prodajali v Italijo, kjer je suženjstvo, zlasti na jugu, še vedno obstajalo.

V turškem obdobju je od začetka 15. stoletja prihajalo do močnih migracijskih tokov na Balkanu, ki so zajeli od Turkov zasedene dežele in segli tudi na takratno habsburško in beneško ozemlje ter v Italijo, kamor so se zlasti v 15. in 16. stoletju Slovani množično preseljevali. Segli so tudi na slovenska tla (npr. Žumberak, Dravsko polje, okolica Brežic, Istra itd.). Vendar naselitev uskokov ni pomenila izgubo etničnega ozemlja, ker so se asimilirali in niso zapustili večjih sledi.

V zadnjem poglavju je avtor posegel na do današnjih dni ohranjeno ljudsko izročilo in tradicijo ter na druge ostanke tega obdobja, vezanih na turške vpade. Iz njih spoznavamo atmosfero časa in razpoloženje ljudi, sodobnikov turškega divjanja po slovenskih deželah. Na osnovi doslej znanega oz. zabeleženega gradiva je ustno izročilo obravnavalo v petih vsebinsko zaokroženih sklopih, ki bi mogli biti nekaka podlaga za vsebinsko delitev te obsežne, raznolike in tudi še ne v celoti znane materije. Izročilo o Turkih kljub večstoletni odmaknjenosti deloma še vedno živi, vprašanje pa je, kako dolgo se bo še ohranilo. Knjigi je dodana tudi »turčica« v Sloveniji, ki jo hranita Arhiv Republike Slovenije in Mestni arhiv v Škofji Loki; gre za 16 dokumentov, ki jih je avtor opisal in objavil njihove regeste. Delo zaključujejo zelo obsežen povzetek v nemščini ter osebno, krajevno in stvarno kazalo.

Knjiga vsebuje toliko novih podatkov in vsebinskih poudarkov, da jo je šteti med pomembne prispevke zgodovinskega proučevanja turškega obdobja na slovenskih tleh. Avtorju zanj ob njegovi sedemdesetletnici ponovno iskreno čestitamo.

Ferdo Gestrin

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. Josephinische Landesaufnahme 1763–1787 für das Gebiet der Republik Slowenien. I. zvezek. Ed. Vincenc Rajšp, transl. Majda Ficko. Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1995. 345 strani, 19 zvd.

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti ter Arhiv Republike Slovenije sta začela izdajati dragoceno publikacijo o prostorski predstavi Slovenije izpred 200 let. Gre za vojaški opis avstrijskih dežel, ki ga hranijo v Vojnem arhivu (Kriegsarchiv) na Dunaju. Nastal je v času vladavine cesarja Jožefa II. Na to delo je postala pozorna pred leti takratna direktorica ARS dr. Ema Umek, ki je dala pobudo za izdajo tega gradiva. Zamisel sedaj uresničuje dr. Vincenc Rajšp višji znanstveni sodelavec Zgodovinskega inštituta »Milka Kosa« na ZRC SAZU. V realizacijo projekta je vključil večje število arhivarjev.

Kako je nastalo to gradivo? V času sedemletne vojne (1756–1763), prvem oboroženem spopadu evropskih sil, do katere je prišlo zaradi nerešenih spornih vprašanj med Avstrijo in Prusijo, se je znova razločno pokazalo, kakšno operativno vrednost ima pri vodenju vojne zanesljivo in točno kartografsko gradivo. Po miru v Hubertusburgu (februarja 1763) je Avstrija dokončno izgubila Šlezijo. Šef generalštaba grof Moritz Lacy je zanemarjanje vojaške kartografije označil kot bistveno za izgubljeno vojno. Na njegov predlog (izdal je posebno spomenico) je cesarica Marija Terezija še istega leta ukazala izdelati zemljevide in popis celotnega cesarstva. Za izvedbo projekta je bil določen generalštab. V štiriindvajsetih letih, od 1763 do 1787, so izbrani oficirji, med katerimi so bili tudi mnogi inženirji, mapirali celotni habsburški deželni teritorij, od Nizozemske do Železnih vrat ob Donavi. Izjemi sta bili le Tirolska in Predarlaska, za kateri so obstajale že odlične karte Petra Anicha in Blasiusa Hueberja. Jožefu II. je leta 1765 njegova mati poverila vodstvo vojaških zadev, zato je imel odločilen vpliv na uspeh mapiranja. Čeprav so se izvajalci mapiranja zgledovali po Carti de France, so se vseeno odpovedali izdelavi triangulacijske mreže za celotno državno področje. Mapiranje je bilo izvedeno za vsako deželo po različnih metodah, odvisno od razpoložljivih predlog. Kljub temu nudi delo avstrijskih inženirjev in zemljemercev odgovarjajočo podobo terena in prikaz resničnih razmer in mnogo bolj odgovarjajočo sliko, kot podobna merjenja v drugih deželah. Za vsako od 4685 sekcij, na katere je bilo razdeljeno avstrijsko državno ozemlje, sta bili izdelana original in kopija v velikosti 64 x 42 cm in v merilu 1 : 28.800. Mojstrsko izdelane barvne karte prikazujejo celotno takratno kartografsko znanje. Kot dopolnilo h kartam so k vsaki sekciji dodali zvezke z vsemi podatki, ki na karti niso bili zadostno prikazani.

Več tisoč ročno izdelanih listov jožefinskih deželnih merenj (Josephinische Landesaufnahme) je bilo strogo varovana državna tajna, zato niso postali komercialno blago. Teh kart niso prenesli v bakrorez, jih razmnoževali in jih prodajali, kot se je to dogajalo s podobnim gradivom drugod. Ostali so unikati. Kljub manjkajoči triangulacijski podlagi to delo daleč prekaša po obsegu vsa druga deželna merjenja 18. stoletja. Zaradi tajnosti ni bilo deležno priznanja sočasne evropske kartografije. Ta kartografski podvig je ostal neznan zunaj vojaškega kroga in ni vplival na zasebno kartografijo in znanost. S tem prvim državnim kartiranjem, ki

v svetovnem pogledu spada k prvim državnim zemljevidom v velikem merilu, je Avstrija po monumentalnosti prekosila vse podobne dejavnosti drugih držav v 18. stoletju.

Največji del Slovenije je sodil v okvir Notranje Avstrije (Innerösterreich). Mapiranje Notranje Avstrije je potekalo v letih 1784 do 1787. Zajemalo je 250 sekcij. Napravljeno je bilo prav toliko kart in 7 zvezkov opisov. Delo je vodil polkovnik Jeney, izvajalo pa ga je 22 maperjev. Na slovensko ozemlje se nanaša več kot polovica tega dela. Obsega sekcije od št. 106 do 248, torej 142 listov. Za lažjo orientacijo je dodan skelet kart, ki daje lep vpogled v upravno razdelitev na kresije.

Zemljevidi jožefinske deželne izmere so neprecenljivi zgodovinski vir. Za Slovenijo so še posebej dragoceni, ker so prvi zemljevidi, na katerih je izrisano celotno ozemlje, ki je danes združeno v državi Sloveniji. Gre za dotlej najpodrobnejši zemljevid, ki daje zelo nazorno pokrajinsko podobo, imena naselij, hribov, voda ter ledinska imena. Obenem je odlična osnova za nadaljnje raziskovanje gospodarske in naselitvene zgodovine, saj je bil v istem času narejen tudi davčni register (Steuerregister). Tovrstni zemljevidi (specialke) nam nudijo prostorsko predstavitev preteklosti. Ponujajo konkretne možnosti primerjav značilnosti naravne in kulturne krajine pred dvesto leti. Še posebej dragocena pa so geografska imena, ki so v opisih v nemščini, če je obstajalo za kraje nemško ime. Mnogokrat sta navedeni obe verziji, nemško in slovensko ime (večinoma za reke), zapisana pa so tudi samo slovenska poimenovanja, tako kot so jih popisovalci slišali na terenu. Po navodilu, ki ga je vodja mapiranja polkovnik Jeney prejel leta 1773 v lastnoročnem pismu cesarja Jožefa II. za izmero Moldavije, »da mora zapisati imena hribov, dolin in voda v deželnem jeziku«, se je ravnal tudi na slovenskem govornem področju.

Jožefinska deželna merjenja in zemljevidi z opisi doslej še niso bili celoviteje predstavljeni javnosti v Sloveniji, čepra niso bili povsem neznani. Fran Orožen je nanje opozoril že leta 1901 v razpravi »O zemljevidih slovenskih pokrajin« (Zbornik znanstvenih in poučnih spisov, 3. zvezek, Slovenska Matica, Ljubljana 1901, str. 23–51). V novejšem času jih omenja v okviru kartografije med Slovenci Branko Korošec (*Naš prostor v času in projekciji*, Ljubljana 1978). Gradivo iz zemljevidov in opisov so v svojih razpravah črpali Ema Umek (*Ljubljana z okolico v luči jožefinskih deželnih merenj*, Arhivi, 8, Ljubljana 1985, str. 91–94; ista, *Lokev v opisu in karti iz druge polovice 18. stoletja*, Lokve skozi čas, Ljubljana 1987, str. 67–68), Vincenc Rajšp (*Ceste na Goriškem v drugi polovici 18. stoletja*, Zgodovinski časopis, 41/1, 1987, str. 103–107), Ignacij Voje (*Domžalsko območje v gradivu o prostorskih merjenjih okoli leta 1785*, Kronika, 42, 1991, str. 45–50), Drago Trpin (*Tolminska v opisu vojaških deželnih merenj okoli leta 1785*, Kronika, 42, 1994, str. 37–45) in Majda Ficko (*Območje grosupeljske občine v vojaških merjenjih 18. stoletja*, Zbornik občine Grosuplje, 18, 1994, str. 7–14). Najobširnejšo predstavitev zemljevida v slovenskem jeziku doslej pa predstavlja knjiga »Slovensko ozemlje na vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja«. Knjigo sta kot vzorčni zvezek pripravila Vincenc Rajšp in Majda Ficko ter prispevala tudi spremno besedo. Področja v poskusnem zvezku niso sistematično izbrana, temveč je predstavljenih 9 sekcij, in to 201–205 in 212–215. Zajemajo manj kot polovico novomeške, postojnske in celjske kresije, torej večji del Dolenjske in Notranjske.

V prvi knjigi serije o Sloveniji na jožefinskem zemljevidu so obdelane sekcije 221–225, 230–239, 246–247, 250 in 60, ki zajemajo južne dele države Slovenije: Belo Krajino, del Notranjske z Ložem, celotno Kočevsko in del Dolenjske z Novim mestom ter Kostanjevico na Krki. Spremno besedo je napisal Feliks J. Bister, takratni vodja Ljubljanske izpostave Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo na Dunaju. Zgodovinsko študijo o nastajanju jožefinskega vojaškega zemljevida je napisal Erich Hillbrand, projekt in način izdajanja gradiva pa je predstavil vodja projekta Vincenc Rajšp. Predgovor je napisala Majda Ficko. Vse uvodne študije so prevedene v nemščino.

Reproduciranih je 19 kart (zemljevidov) sekcij in pregledna karta za Notranjo Avstrijo v približni velikosti 1:1. Pred seboj imamo tehnično izredno kvalitetne reprodukcije (Gorenjski tisk, Kranj). Zemljevid je risan barvno po enotnem sistemu (npr. pešpoti v rumeni barvi, vode v modri barvi, zgradbe v rdeči barvi itd.). Ker so morali zemljevidi zadostiti vojaškim potrebam, so natančno izrisane vzpetine in hribi, njihove strmine in položne strani, gorska pobočja ter v nje zajedaajoče se doline. Pri predstavitvi terena je dosežen v primerjavi s starejšimi kartami pomemben napredek. Opustili so prej običajni gričast in perspektivni način prikazovanja terena in ga nadomestili s tlorisi. Pokrajine so risali s križci, poševnimi črtami in senčenjem. Prav tako so natančno izrisane vse vrste cest in poti, vode, izviri, studenci, potoki, reke, kanali, močvirja, celo vaške luže. Iz kart je zelo dobro razpoznavna naseljenost pokrajine z vsemi vrstami zgradb. Izrisana so vsa mesta, trgi in vasi in tudi razkropljene hiše. Vasi so predstavljene v svoji dejanski legi. Gručaste vasi se ločijo od dolgih obcestnih vasi. V vsakem naselju so zarisane vse zgradbe. Mesta so prikazana v obliki miniaturnih tlorisov z vrisanimi objekti in mrežo ulic. Posebej so označeni gradovi (običajno v štirioglati obliki) in vidne razvaline gradov. Na zemljevidih so vrisane vse cerkve. Bile so pomembne za orientacijo, saj stojijo na vidnih mestih v naseljih ali izpostavljene na vzpetinah. V naseljih so cerkve največkrat le narisane,

cerkve na samem pa so označene tudi z imeni. Poleg cerkva in kapel so na kartah natančno označeni križi in znamenja, mlini, rudniki in fužine.

Za slovensko ozemlje so opisi sekcij sestavljeni po snopičih v tabelarni obliki. Opisi po rubrikah podrobneje predstavljajo stvari, ki jih kartografsko ni bilo mogoče dovolj nazorno predstaviti (npr. lega hribov, vojaške možnosti obstreljevanja strateško pomembnih točk, možnost prenočevanja, oziroma nastanitve vojaških oddelkov). Rubrike vsebujejo naslednje podatke: ime kraja, oddaljenost od bližnjih naselij v urah ali korakih hoda, pomembnejše stavbe, grajene iz trdnega materiala, vode, močvirja in barja, poti in ceste, gore kot strateške točke, vrste gozdov in opombe. Za določeno število sekcij so ohranjeni opisi področja v strnjeni obliki teksta, nekakšne rekapitulacije, kjer popisovalec upošteva vse podatke, ki jih najdemo v rubrikah.

V rubriki »trdne stavbe« so omenjeni tisti objekti, ki so bili trdni z vojaškega vidika. To so bile največkrat cerkve in gradovi, grajska gospodarska poslopja in nekatere hiše (mitnice, gostilne, župnišča). Podrobnih opisov teh zgradb sicer ni, vseeno pa najdemo omenjeno marsikatero značilnost. Tako na primer preberemo, da gre za zapuščeno cerkev ali cerkev z obzidjem (tabor). Pri gradovih izvemo, ali gre za trden, strateško pomemben grad ali pa morda za majhnega in slabega, ki nima nobenega obrambnega pomena. V poglavju »vode« so opisane reke in potoki, njihova širina in globina ter prehodnost. Na vode so bili pozorni zaradi naravnih ovir na terenu in zaradi vsakdanje potrebe pri preskrbi s pitno vodo. To drugo je bilo pomembno predvsem za kraški svet, kot ga predstavlja obsežno področje Kočevske. Označeni so vsi mostovi (leseni ali zidani) in brodovi. V opisih se ob vodah nedosledno omenjajo mlini, medtem ko so na kartah označeni zelo natančno. Zanimiva je rubrika o »cestah«, ker kaže dejansko stanje. Zapisano je, ali so ceste in poti slabe ali dobre, prevozne z večjimi vozmi ali le z majhnimi kmečkimi vozmi (dvoosnimi) ali so primerne le za ježo. Dalje je govora o strminah in spustih, kar iz kart ni razvidno. »Gore« so predstavljene bolj kot strateške točke. Tudi kakovost »gozdov« je v posebni rubriki skrbno opisana. Označeno je predvsem, ali so gozdovi visoki ali nizki, pomešani z grmičevjem, ali če to celo prevladuje. Včasih pa so navedene tudi vrste gozdov (bukov, smrekov, jelkin, mešan). Pri večjih gozdnih površinah je običajno označena tudi prehodnost. Veliko zanimivih podatkov je v rubriki »opombe«.

V prvem objavljenem zvezku je v eni koloni natisnjen iz gotice transliteriran nemški tekst, ob njem pa slovenski prevod z lokalizacijo zemljepisnih imen. Transliteracija popolnoma sledi izvorniku. To zahtevno delo je zelo vestno opravila Majda Ficko. Uporabniku gradiva pa bodo izredno koristila pomagala, ki so dodana knjigi. Zelo uporabno za raziskovalca področij, ki jih obsegajo karte in opisi, bo poglavje »Toponimija sekcij«. Majda Ficko je namreč zajela celotno besedišče, ki ga je našla na kartah. Imena krajev in različni toponimi se namreč ne pokrivajo s toponimi v opisih. Dopolnilo predstavljajo tudi v opombah omenjeni mlini, žage, križi, kapelice, vislice.

V indeksu so po abecedi razvrščena imena iz teksta opisov in kart. Imena iz nemškega dela teksta so polkrepka, imena iz kart so natisnjena kurzivno in podčrtana, današnje poimenovanje krajev pa z običajno pisavo. Skrbno izdelan indeks imen lahko uporabljamo kot slovar krajevnih imen za zgodovinska in sedanja imena naselij. Z njim bomo dobili, ko bo delo v celoti izšlo, najpopolnejši seznam toponimov slovenskega ozemlja iz konca 18. stoletja.

Prva knjiga opisov in kart od načrtovanih osmih knjig je dobila ugodno verifikacijo. Ko bo projekt zaključen, bomo dobili natančno narisano in opisano Slovenijo s konca 18. stoletja. Ker gre za pionirsko delo, nam te karte in opisi za posamezne sekcije ohranjajo marsikatero podrobnost na terenu, ki nam jih pisni viri ne morejo ponazoriti. Ena od nalog zgodovinarjev in jezikoslovcev bi bila, ko bo delo v celoti izšlo, podrobneje proučiti toponime in predvsem ledinska imena, saj gre za prvi tovrstni topografski opis slovenskega ozemlja. Delo bo zanimivo in koristno tudi za druge stroke: gozdarstvo (sestava avtohtonega gozda), ekologijo, pravo (razni pojmi), umetnostno zgodovino (iz trdnega materiala zgrajeni objekti, vasi po večini iz lesenih hiš, talni načrti mest), obramboslovje (strateške točke).

Mladi državi Sloveniji oziroma njenim strokovnjakom je prvim uspelo izdati ta dragoceni del zbirke Vojnega arhiva na Dunaju v faksimilirani izdaji. Tako bo širok krog strokovnjakov lahko uporabljal vojaške karte za civilne in miroljubne namene.

Ignacij Voje

Jože Maček, **Uvajanje dosežkov agrarno-tehničnega prevrata v slovensko kmetijstvo v obdobju 1848–1941**. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, 1995. 230 strani. (Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani. Supplement 21 – Agronomija)

»Oskrba trte najslabša, vino neustrezno, inteligenca pomanjkljiva, domišljavost obilna, klima in položaj prvorazredna«. Oceno, ki jo je nek ugleden evropski kmetijski strokovnjak konec prejšnjega stoletja izrekel za goriško vinogradništvo, bi v številnih primerih lahko raztegnili tudi na druge panoge našega kmetijstva v preteklosti, še zlasti, če besedo domišljavost nadomestimo s konzervativnostjo. Ker ima vsak